

УДК 378:371.134

Л. О. СУЩЕНКО

доктор педагогічних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ЙОГО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті зазначено, що процес професійної діяльності викладача вищої школи базується на мотивації, зумовлюючи формування відповідних мотивів – прагнення, спонукання, які суттєво впливають на ставлення особистості до важливих для неї речей. Розкрито психологічні особливості мотиваційної сфери викладача ВНЗ крізь призму розвитку його інноваційної діяльності. Охарактеризовано зміст мотивації викладачів вищої школи до інноваційної педагогічної діяльності.

Ключові слова: мотив, мотиваційна сфера, інноваційна діяльність, мотивація до інноваційної діяльності, викладач вищої школи.

Актуальність врахування мотиваційної сфери особистості в педагогічному процесі усвідомлюють сьогодні багато дослідників.

Мотивація є тією домінантою в структурі професійної діяльності викладача ВНЗ, що забезпечуватиме його не хаотичну активність, а концентруватиме всі сили, засоби та потенціал з метою вирішення пріоритетного завдання – самопобудова інноваційного типу особистості з планетарним мисленням, спроможною до духовного перетворення дійсності, самотрансценденції, самооновлення, орієнтуючись на високі професійні досягнення на постійній рефлексивній основі.

Згідно з теорією І. Русинки, така домінанта «має стати центром тяжіння всіх мислимих і немислимих сил людини, поглинати ці сили, розкручувати, неначе центрифуга, всю “начинку” психічного, перемелювати його зміст, лити, як справжній сталевар, утворювати місиво в потрібній тільки їй одній формі» [4, с. 50].

Таке стратегічне завдання здатний виконувати викладач-професіонал, готовий до творчого пошуку, активного якісного перетворення власного внутрішнього світу, власної життєдіяльності, самореалізації, який є реальним творцем свого педагогічного професіоналізму.

Враховуючи той факт, що рушійною силою інноваційної діяльності є особистість педагога, зазначимо, що саме викладач вищої школи має широкий спектр можливостей та інноваційний потенціал у реалізації творчого пошуку, а інноваційність стає базисом, фундаментальним вектором його професійного самовдосконалення й самореалізації.

В умовах модернізації сучасної системи освіти зростає роль інноваційної діяльності, яка дедалі більше набуває масового характеру, адже існує нагальна проблема в оновленні змісту освіти, досягненні нової якості на основі інноваційних ініціатив з пріоритетними напрямками освітньої дія-

льності. А тому наукова підтримка та наукове обґрунтування інновацій стають системоутворювальними елементами розвитку системи освіти, і чим “вищий ранг інновацій, тим більше вимог до наукового обґрунтування управління інноваційним процесом” [7].

У результаті саме це є мотивом діяльності й визначає центральний вектор особистості. Дослідники, що розглядають мотиваційні аспекти (Н. Бордовська, М. Заброцький, Є. Ільїн, О. Леонтєв, А. Маркова, В. Моргун, А. Реан, В. Семиченко, В. Сластьонін), зауважують: вирішальне значення має побуджувально-мотиваційна сфера як потреба найвищого рівня, визначаючи основний вектор поведінки індивіда.

Аналіз широкого кола джерел і наукових праць із цієї проблеми свідчить, що малодослідженою залишається низка важливих питань, які стосуються психологічних особливостей мотиваційної сфери викладача ВНЗ крізь призму розвитку його інноваційної діяльності.

Отже, *мета статті* полягає в розкритті змісту й особливостей мотивації викладачів вищої школи до інноваційної педагогічної діяльності.

Аналіз творчого характеру педагогічної діяльності має велику історію. Багато відомих учених зробили свій внесок у її пізнання, однак ціла низка причин зумовила серйозне відставання в розробці таких важливих питань, як *системогенез*, креативність педагогічної професії. До найважливіших чинників, які гальмують вирішення цих питань, належать: практично ізольований один від одного розвиток психології та педагогіки, відокремленість цих галузей, консервативний вплив ідеологічних установок на розвиток теорії та практики педагогічної діяльності [5].

У результаті впливу перерахованих факторів сучасний стан проблеми інноваційної діяльності викладача відрізняється відсутністю системності в баченні самої проблеми і, як наслідок, нерозробленістю критеріїв її оцінювання, далеко не повним висвітленням механізмів її становлення та розвитку і, як закономірний результат, відсутністю концепції системної реалізації цих механізмів.

У творчих доробках відомих дослідників (О. Бодальова, Ф. Гоноболіна, В. Кан-Калика, С. Кондратьєва, В. Крутецького, Н. Кузьміної, Ю. Кулюткіна, А. Маркової, М. Нікандрова, О. Щербакова та ін.) розроблено уявлення щодо структури педагогічної діяльності, педагогічних здібностей та професійно значущих якостей викладача, розвиток і формування яких забезпечує становлення професіонала у сфері педагогічної діяльності.

Ці дослідники виокремлюють дві великі групи вмінь і сфер компетентності: операційну та особистісну. Перша група належить безпосередньо до процесу викладання, друга група – це соціальні та особисті вміння, необхідні для успішного функціонування у взаємодії зі студентською аудиторією. Із цієї позиції особистість виступає не тільки як носій здібностей, а й як суб’єкт, що відповідає за їх формування та застосування.

Особливо важливою проблемою розгляду структури інноваційної діяльності є поєднання особистісного та операційного аспектів діяльності,

результатом якого є необхідна єдність образу викладача-новатора. Цей напрям має принципіальне значення й успішно розробляється в дослідженнях І. Ісаєва, О. Міщенко, Є. Шиянова [5].

Педагог може успішно оволодіти професійними вміннями, виявляти деякі здібності й водночас негативно ставиться до своєї професії, мати низьку сприйнятливості до нововведень. У зв'язку з цим неадекватна мотивованість може негативно вплинути на структуру й ефективність діяльності, що реалізується. Інноваційна діяльність пов'язана не тільки з умінням вирішувати передбачуванні завдання, а й із наявністю мотиваційної готовності до пошуку та вирішення завдань за межами будь-якого зовнішнього контролю.

Проблема мотиваційної готовності, сприйнятливості до педагогічних інновацій є однією з ключових у професії викладача, тому що тільки адекватна цілям інноваційної діяльності мотивація забезпечить гармонійне її здійснення й саморозкриття особистості педагога.

Проблему мотивації інноваційної діяльності необхідно розглянути як проблему знаходження суб'єктом-викладачем її адекватного особистісного змісту в системі інших видів. Стан дискомфорту, що виникає у викладача внаслідок неузгодженості мотивів, призводить до того, що робота втрачає елемент особистісного саморозвитку, творчого потенціалу й перетворюється в засіб заробітку. Таким чином, у структурі інноваційної діяльності з усією очевидністю виступає мотиваційний компонент.

Мотивація є однією з найдавніших і найскладніших галузей дослідження організаційної поведінки. Люди стають більш мотивованими, якщо мають цілі та впевнені, що їх зусилля сприятимуть досягненню цих цілей. Внутрішня мотивація часто є сильним генератором творчості. Важливим фактором є можливість зробити те, що замислив. Це включає в себе не тільки експертизу в конкретній сфері діяльності та певні здібності, а й можливість розширити ці ідеї за межі роздумів, матеріалізувати їх, маючи, наприклад, необхідні інструменти, обладнання або матеріальну підтримку [1, с. 200].

Перш ніж розглянути поняття “мотивація до інноваційної діяльності”, розкриємо таке поняття, як “мотивація”. Згідно зі словником С. Ожегова, мотивація – це збуджувальна причина, привід до якої-небудь дії. Виходячи з цього, розглядаємо мотив як збуджувальну причину або привід до виконання педагогічних творчих дій викладачами в процесі їх викладацької діяльності у ВНЗ. Це пояснюють тим, що мотив є суб'єктивним фактором, який спонукає до діяльності та є відображенням потреби в професійній діяльності. Більше того, мотиви є сукупністю емоційно-позитивного ставлення особистості до діяльності, потреби до здійснення, усвідомлення громадської значущості праці [2].

Що стосується змісту поняття “мотивація до інноваційної діяльності”, то ми розглядаємо її як удосконалення цієї діяльності. У працях П. Анохіна, О. Леонтєва, Б. Ломова подано психологічний аналіз структури діяльності як динамічної системи дій під управлінням мотиваційного компонента. Враховуючи, що багатогранні відносини людини із середови-

щем зумовлені досить стійкою мотиваційною сферою особистості, будь-яка діяльність, зокрема педагогічна творчість, скеровується багатьма мотивами, тобто є полімотивованою.

Як відомо, діяльність – це специфічна людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої становить доцільну зміну й перетворення цього світу на основі освоєння й розвитку наявних форм культури. Інноваційна діяльність викладача спрямована на перетворення існуючих форм і методів навчання, створення нових цілей і засобів її реалізації, саме тому вона є одним із видів продуктивної, творчої діяльності людей.

Педагог вступає з іншими членами колективу в процес створення, використання й упровадження інновації, він обговорює зміст нововведення й ті зміни, які можуть відбутися в дисциплінах, свідомості, звичаях, традиціях, поведінці студентів.

Ці відносини в процесі спільної діяльності й міжособистісного психічного взаємовідображення формують соціально-психологічні відносини, а також основну групу мотивів. Індивідуалізоване відношення викладача до змісту інновацій, до членів інноваційної групи може виражатися в діях, судженнях, настроях, очікуваннях і часто являє собою сплав свідомого й несвідомого. Це відношення, як правило, активно впливає на процес становлення нового, виконуючи різні функції: активатора нововведення, перешкоди на його шляху тощо.

Мотиваційний компонент інноваційної діяльності необхідно розглядати в двох напрямках. По-перше, з погляду місця професійної мотивації в загальній структурі мотивів, по-друге – оцінивши відношення викладача до змін, тобто потреби в педагогічних нововведеннях, їх сприйнятливості, що визначає змістовну сторону творчої спрямованості професійної діяльності.

Традиційно мотивацію поділяють на зовнішню й внутрішню (В. Асєєв, Л. Божович, А. Маркова, Дж. Олпорт та ін.), розуміючи джерело спонукання. Л. Захарова, уточнюючи види професійних мотивів викладачів, із багатьох факторів називає такі: матеріальні стимули, спонукання, пов'язані із самоствердженням, професійні мотиви й мотиви особистісної самореалізації. На нашу думку, виділення цих чотирьох груп мотивів виправдане, оскільки йдеться про людей із досить розвиненою самосвідомістю [5].

Розглянемо послідовно, як будується інноваційна діяльність викладача при очевидному домінуванні одного з перерахованих мотивів.

1. *Зовнішні стимули*, пов'язані з матеріальною винагородою за ті або інші елементи (а іноді й усю діяльність) щодо впровадження інновацій. До таких стимулів можна зарахувати матеріальну винагороду, присвоєння вченого звання, наукову кар'єру, задовільні умови праці й режим роботи, ослаблення вимог і контролю. Цю групу факторів можна умовно назвати стимулами зовнішньої мотивації. Робота викладача в цьому випадку безпосередньо не пов'язана з результатами професійної діяльності. Ціль може бути досягнута за допомогою різних засобів. Особливість роботи педагога із зовнішньою мотивацією полягає в тому, що він виконує необхідний і до-

статній, з формального погляду, обсяг роботи. Він орієнтований на зовнішні показники своєї праці. Практично не прагне до професійно-особистісного зростання, без втрат у сфері матеріального стимулювання й інших значущих змін умов роботи. Зміна роботи переживається легко.

Відмінності в мотивації виявляються не тільки в загальному підході до інноваційної діяльності, а й на рівні реалізації викладачем окремих прийомів і способів педагогічної діяльності. Педагог із домінуванням зовнішньої мотивації більш, ніж інші, байдужий до змін у своїй роботі, він, якщо й вносить деякі нововведення, то часто через те, щоб “не відстати від моди”, через “службову необхідність”. За даними опитування, такі викладачі становлять 24%. Використання ними нововведень має випадковий, епізодичний характер, часто лише на відкритих заняттях. Така зовнішня непрофесійна мотивація призводить до зниження ефективності професійної діяльності загалом, а також завдає шкоди студентам (їх особистісному розвитку), хоча далеко не завжди це виражається так очевидно.

2. *Мотиви зовнішнього самоствердження* викладача (самоствердження через зовнішню позитивну оцінку оточуючих). У цьому випадку педагог вводить інновації заради позитивного суспільного резонансу на його професійну діяльність. Цей мотив можна назвати мотивом престижу.

Педагогічна діяльність при домінуванні мотивів самоствердження приваблива тим, що часткове задоволення потреб, що відповідають цим мотивам, можливе на рівні реалізації педагогічної діяльності, тобто досягнення самоствердження відносно студентів і колег. Зв'язок із самооцінкою визначає високе місце мотиву самоствердження в загальній ієрархії мотивів. Ці мотиви також можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими.

В обох випадках вони мають високу спонукальну силу. Особливість полягає в тому, що їх досягнення істотно залежить від специфіки самооцінки. Тут можливі різні варіанти: перший має місце тоді, коли людина усвідомлює залежність між власним внеском в успішність діяльності й зовнішньою оцінкою цього внеску. Діяльність у цьому випадку буде пов'язана з пошуком шляхів зовнішньої оцінки підвищення її ефективності. Специфічна негативна особливість такого підходу полягає у виборі засобів, що обіцяють швидко й ефективну віддачу, активному пошуку й випробуванні нових методик викладання й виховання, часто без тривалої й наполегливої їх доробки відповідно до індивідуального стилю діяльності. При аналізі своєї діяльності усвідомлено, а часто неусвідомлено виділяються позитивні моменти реалізації задуманого й не зауважуються або зауважуються не повною мірою невдачі.

Можливий інший варіант: суб'єкт усвідомлює, фіксує відсутність обов'язкового, залежного зв'язку між власним внеском у професійну діяльність і позитивною оцінкою цього внеску оточуючими – основи вищого самоствердження особистості. У цьому випадку для особистості, мотивованої на самоствердження, цей вид професійної діяльності є засобом самоствердження доти, доки не буде знайдено інший, більш ефективний засіб,

що реалізує цей мотив. Сформованість пізнавальної діяльності студентів, рівень засвоєння знань не є головною метою викладача, а засіб досягнення мети – позитивна оцінка його роботи (Л. Захарова). У таких випадках спостерігається спроба перетворити використання нових, ефективних методів у самостійне завдання, що відповідає не цілям навчання, а цілям особистого успіху. За даними опитування, такі викладачі становлять близько 32%.

3. *Професійний мотив.* Психологічна природа двох розглянутих вище мотивів пов'язана в першому випадку із задоволенням непрофесійних потреб, а в другому виступає як мета, пов'язана з мотивом самоствердження, підвищення самооцінки, що є необхідною умовою комфортного психологічного стану особистості. Професійний мотив у найбільш загальному вигляді є бажанням навчати й виховувати студентів.

Адекватно професійно мотивовані викладачі найбільш послідовні й наполегливі. Професійні мотиви, поєднані з високим рівнем креативності, забезпечують оптимальний результат педагогічної діяльності. Для таких педагогів характерний пошук інноваційних форм і методів роботи, осмислення своєї діяльності, створення власних концепцій навчання молоді.

Характерним для цього виду мотивації є:

- прагнення до пізнання й творення нового, невідомого (пізнавальні та творчі потреби) або потреба в творчій діяльності;
- бажання зрозуміти певне явище самому та розкрити його сутність іншим;
- інтерес до певної науки або до якогось конкретного явища;
- бажання принести користь своїм відкриттям усьому людству або, принаймні, вирішити яке-небудь народногосподарське завдання;
- бажання “залишити слід в історії” публікацією своєї роботи;
- прагнення до самореалізації, слави, популярності [3].

На реалізацію інноваційної діяльності у випадку професійного мотиву значно впливає рівень творчого потенціалу викладача, що буде розглянуто нижче.

4. *Мотиви особистісної самореалізації.* На думку низки дослідників, потреба в самоактуалізації, що полягає в прагненні людини “бути тим, чим вона може стати”, потенційно існує у всіх людей, але не в усіх виявляється в професійній діяльності, а тим більше усвідомлено. Самоактуалізацію розглядають як безперервний процес, вибір із багатьох можливостей “можливості зростання” (А. Маслоу). Моменти самоактуалізації спонукають у людині вищі переживання, які стають необхідною її частиною через свою яскраву специфічність. Викладачі, що прагнуть до самоактуалізації, надають перевагу творчим видам роботи, що відкривають очевидні можливості такого саморозвитку.

Кожне заняття для такого педагога – це поштовх до реалізації себе як особистості й професіонала. Отже, щоразу здійснюється вибір кращого варіанта методу, осмисленого через усвідомлення своїх здібностей і педагогічних завдань. Цей метод може бути не оптимальний об'єктивно, але зав-

жди реалізується з урахуванням інтересів студентської аудиторії. Осмислюються результати, здійснюються спроби змін, модифікації, внесення інновацій. Така діяльність відрізняється високим рівнем сприйнятливості нововведень, постійним пошуком себе в цьому новому, потребою в створенні нового бачення різних форм педагогічної дійсності.

Мотиви самореалізації займають досить високе місце в системі мотивів інноваційної діяльності викладачів, їх відзначили 27% опитуваних. Якщо вони пов'язані з професійними педагогічними мотивами, то практично виключають прояв мотивів самоствердження, що пригнічують розвиток педагогічної діяльності.

Викладач, що рухається таким шляхом, – це людина з високим рівнем творчого потенціалу, який проявляється в прагненні досягти результату в своїй діяльності без особистісної прагматичної мотивації, отримуючи задоволення в самій інноваційній діяльності, яка має для нього глибокий особистісний зміст. Його відрізняє створення нових концептуальних підходів, високий рівень рефлексії й психологічної готовності до сприйняття нововведень.

Викладачі ж із негативною мотивацією деякою мірою підтримують стереотип, спробувавши вирішити педагогічне завдання й не зумівши це зробити, починають шукати конкретні інструкції в методичній літературі. Скопіювавши лекцію з такого посібника, педагоги часто відкидають будь-які зауваження й пропозиції змінити структуру або зміст заняття [5].

Висновки. Отже, формування особистості викладача багато в чому визначається суспільним оточенням, колективом педагогів – науковим співтовариством. Особистість кожного освітянина є своєрідною, що й визначає ступінь сприйнятливості до педагогічних інновацій, характер і особливості авторської концепції, рівень її реалізації тощо. Одним із важливих факторів інноваційної діяльності є креативність викладача, яка необхідна для створення нового погляду, програми або посібника, а також для модифікації цього нового на рівні впровадження.

Список використаної літератури

1. Корогод Н. П. Інноваційні підходи в системі мотивації творчої діяльності науково-педагогічних працівників / Н. П. Корогод // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя, 2008. – Вип. 51. – С. 200–204.
2. Осипова Т. Ю. Формування професійно-орієнтованої особистості майбутнього вчителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. Ю. Осипова. – Одеса, 2001. – 25 с.
3. Пьерон А. Потребности: экспериментальная психология / А. Пьерон. – Москва, 1970. – Вып. 3.
4. Русинка І. Психологія : навч. посіб. / І. Русинка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2011. – 407 с.
5. Слостенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – Москва : Магистр, 1997. – 224 с.

6. Сущенко Л. О. Педагогічні інновації: від стратегії до реалізації / Л. О. Сущенко // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки. – 2015. – № 2 (10). – С. 302–307.

7. Хуторской А. В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика : науч. изд. / А. В. Хуторской. – Москва : Изд-во УНЦ ДО, 2005. – 222 с.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2017.

Сущенко Л. А. Психологические особенности мотивационной сферы преподавателя высшей школы как условие развития его инновационной деятельности

В статье указано, что процесс профессиональной деятельности преподавателя высшей школы базируется на мотивации, обуславливая формирование соответствующих мотивов – стремление, побуждение, которые существенно влияют на отношение личности к важным для нее вещам. Раскрыты психологические особенности мотивационной сферы преподавателя вуза через призму развития его инновационной деятельности. Охарактеризовано содержание мотивации преподавателей высшей школы к инновационной педагогической деятельности.

Ключевые слова: *мотив, мотивационная сфера, инновационная деятельность, мотивация к инновационной деятельности, преподаватель высшей школы.*

Sushchenko L. Psychological Features of the Motivational Sphere of the Higher School Teacher as a Condition for the Development of Its Innovation Activity

The process of professional activity of a high school teacher is based on motivation, causing the formation of appropriate motives – aspiration, motivation, which significantly affect the attitude of the individual to the things important to her. The article reveals the psychological features of the motivational sphere of the university teacher through the prism of the development of his innovation activity. The content of the motivation of higher school teacher for innovative pedagogical activity is characterized.

The problem of motivation innovation should be considered as a problem of the subject-teacher adequate personal sense of professional activities in other species. The emerging due to the mismatch state reasons leading to discomfort teacher that the work loses an element of personal self-development, creativity and transformed into a means of income. Thus, the structure of innovation clearly stands motivational component.

Motivational component of innovation seems necessary to examine in two directions. Firstly, in terms of professional motivation place in the overall reasons and, secondly, assessing teacher ratio for the changes that need pedagogical innovations, their susceptibility that determines the content side of the creative direction of professional activity.

Thus, the formation of the individual higher school teacher is largely determined by the social environment, a team of teachers – teaching community. The identity of each educator is peculiar that determines the degree of susceptibility to educational innovation, nature and characteristics of the author's conception, the level of implementation and so on. One of the important factors of innovation activity is creative teacher needed for a new look, or program guide, and for modification of the new level implementation.

Key words: *motive, motivational sphere, innovative activity, motivation for innovative activity, higher school teacher.*